

LEKCJE O CZŁOWIEKU
Klasyka na nowo odczytana

ŚWIAT PRZEDMIOTÓW I LUDZI W DWÓCH OPOWIADANIACH Z CZASÓW STANU WOJENNEGO

Profesor Andrews w Warszawie

Olgi Tokarczuk i Paw Marka Nowakowskiego

DR HAB. PROF. UW MAREK ŁAZIŃSKI

Proponuję Państwu podróż przez znaczenia i skojarzenia kilku słów, które tworzą świat dwóch opowiadań. W opowiadaniu Olgi Tokarczuk ważne są artefakty. Nowakowski opisuje krótką scenkę, kadr z filmu, w którym ważni są ludzie.

Prof. Andrews mówi, że przyjechał z Londynu na wykłady, że jego przewodniczka miała zadzwonić, ale telefony się popsuly, że czołg na dworze, zamknięty sklep, autobus, choinka, ocet w szklance. Do tych przedmiotów sprowadza się pobyt w Polsce pierwszych dni stanu wojennego. Są jeszcze ryby w siatkach, pływające w wannie lub zabijane odważnikami. Andrews widzi także ludzi stojących w ogonkach, widzi jednorodną ludzka masę: „widzi najbardziej ponury naród świata”, ale w pamięci zostają mu przede wszystkim przedmioty. Przyjrzyjmy dwóm elementom rzeczywistości i ich nazwom, które w opowiadaniu Tokarczuk, napisanym 30 lat po stanie wojennym, brzmią nieco archaicznie.

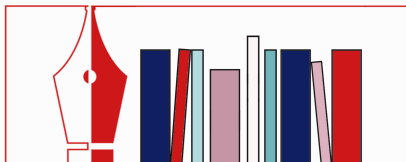
SIATKA

Podstawową nazwą tekstylnego pojemnika na zakupy jest dziś torba (jedyni wśród Słowian zapożyczyliśmy słowo tureckie). 40 lat temu jednak ludzie często chodzili na zakupy z torbami siatkowymi. Słowniki PWN (WSJP 2018) ukrywają znaczenie siatki w znaczeniu ‘torba’ wśród innych „przedmiotów wykonanych z plecionki”: siatka na włosy, na komary, na zakupy. WSJP IJP wydzieliła odrębne znaczenie ‘torba’, a słownik dwujęzyczny PWN-Oxford proponuje nawet ‘siatkę z folii plastikowej’. Dziś rzadko chodzimy na zakupy z siatkami, choć są wielokrotnego użytku i łatwe do zwinięcia.

Jak o nich mówimy? W Narodowym Korpusie Języka Polskiego sprawdziłem frekwencję połączeń siatka na zakupy – 122 i torba na zakupy 178. W języku codziennym dawno wygrała torba, a nawet reklamówka – niegdyś plastikowa torba kolorowa z Zachodu, sprzedawana w przejściu podziemnym pod Rotundą.

OGONEK

W tekście opowiadania ludzie stojący jeden za drugim opisani są 5 razy: 3 razy jako ogonek, raz jako kolejka i raz kolejkowy wężyk. W języku ogólnym wielokrotnie częstszy jest wyraz kolejka (NKJP: w ogonku 166, w kolejce 3042). Oba wyrazy w tych znaczeniach są dwudziestowieczne, opisane dopiero w słowniku pod red. W. Doroszewskiego. Metafora kolei organizuje sytuację jako abstrakcyjne następstwo, tak jak ros. očered’. Praźródłem kolejki jest starsłowiańskie koleja – ślad po kole, stąd inne znaczenia kolei i kolejki. Metafora ogonka opisuje grupę wizualnie – tak jak w niemieckim Schlange ‘wąż’, angielskim queue od łac. cauda ‘wąż’). W kolejce można czekać abstrakcyjnie na swoją kolej (np. w kolejce do rozpatrzenia wniosku), w ogonku trzeba koniecznie fizycznie stać.

LEKCJE O CZŁOWIEKU

Klasyka na nowo odczytana

Dlatego kojarzy nam się z latami 80. Słowo ogon w polszczyźnie zastąpiło słowiański chwost. Pochodzi od czasownika oganiać się.

Przyjrzyjmy się teraz nazwom osobowym w opowiadaniu Marka Nowakowskiego. W poczekalni drzemią lub snują się leniwie wyrostki, włóczykije, zapijaczone kobiety i kudłaci mężczyźni, dobrze odżywieni mężczyźni w mundurach, matka z córką, wreszcie centralna postać opowiadania: Murzyn.

WYROSTEK I WŁÓCZYKIJ

Na dworcu stoją wyrostki, ale zniknęli prawie włóczykije. Zrost włóczykij utworzony na wzór zawalidroga czy moczymorda jest dziś archaiczny. Kojarzy się z Doliną Muminków. Wiąże się z tym słowem pewna sympatia. Rzeczownik wyrostek słowniki określają jako potoczny, a powinny jako pejoratywny. Wyrostek to nie tylko nie każdy wyrośnięty nastolatek.

W NKJP wyszukałem kolokacje wyrostka, czyli te słowa, które w tekstach najczęściej występują po sąsiedzku. Oto one: nastoletni, pijany, grupka, banda, chudy, gromada, wiejski, tłum. Dodatkowe kolokacje w wyszukiwarce frazeo.pl: rozwydrzony, zakapturzony, terroryzują. Dlatego przykład z Wielkiego słownika języka polskiego PWN „wyrostek w harcerskim mundurze” brzmi źle. Wyrostek budzi wątpliwości gramatyczne. Wyrostek to rzeczownik męskoosobowy z biernikiem równym dopełniaczowi, ale dopuszcza składnię czasownika nmos.: „wyrostki stały lub stali”.

MURZYN*

Ostatnim wyrazem, który wybrałem do omówienia, jest Murzyn. Oznaczam go gwiazdką ze względu na ogromną różnicę wartościowania, którą zauważamy w porównaniu do czasów, w których Nowakowski pisał Raport o stanie wojennym. Część z Państwa zna moją opinię na temat dzisiejszego nacechowania (por. strona RJP). Nie cofam jej, uważam, że to słowo obarczone jest tak silnymi konotacjami negatywnymi, że budzi tyle emocji w sporze, że straciło moc neutralnego znaczenia grupy i nie powinno być używane w języku publicznym: w szkole, administracji, mediach. Trzydzieści kilka lat temu słowo Murzyn było jedynym możliwym na określenie osób czarnoskórych. Opowiadanie Paw to jeden z przykładów, w których to słowo nie tylko nie niesie negatywnych konotacji. Jest tak jak cała postać symbolem inności, czyli wolności. Warto jednak pamiętać, że nazwy grupowe, szczególnie grup mniejszościowych, stopniowo zmieniają konotacje i w toku zmian społecznych w wielu językach ustępują miejsca określeniom nowym. W czasach, kiedy neutralne było słowo Murzyn, za nieobrazliwe uchodziło słowo pederasta. Nie było słowa niepełnosprawny, nazywaliśmy tych ludzi inwalidami lub kalekami. Tamte słowa nie zniknęły z języka, ale nie nadają się na neutralne nazwy w języku publicznym, tak jak Murzyn.

Przy okazji jednak kilka słów o historii tego słowa, które brzmi inaczej niż określenia w językach sąsiednich: ros. negr, czes. černocho. Starosłowiańskie murin, to łacińskie maur(us) z przyrostkiem -in. Przed wiekami nazywaliśmy Murzynami (ang. moor) czarnoskórego mieszkańca centralnej Afryki i śniadego Maura, potem języki zachodnie rozdzieliły znaczenie moor i negro w epoce niewolnictwa. Polszczyzna zostawiła w obu znaczeniach jedno słowo Murzyn, które przez lata obrosło rasistowskimi konotacjami, podsycanymi przez żywą frazeologię (np. tylko polskie „100 lat za Murzynami”). Nie wzywam do usunięcia tego słowa z języka, ale apeluję o świadomość. Jeśli go bowiem używamy, możemy kogoś obrazić.